

ԿՐՕՆԱ-ԲԵՐՈՅԵԿԱՆ

ՄԱՀ ԵՒ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ

Ո՛ր ոք՝ թերեւս ամբողջ մարդկային պատմութեան մէջ, մահուան պատճառած ցաւը այնքան ուժգնօրէն զգացած է որքան Ֆէոտորօֆ: Անիկա տարիներով խօսի՜ փափաքը սնուցած է մեռելները ետ՝ կեանքին կոչելու: Մինչ Ռօզանօֆ կը մտածէ այն մանուկներուն՝ որոնք պիտի ծնանին և կը մխիթարուի ապագայի յարանորոգ կեանքով: Ֆէոտորօֆ կը մտածէ այս աշխարհէն միանգամ ընդմիշտ մեկնած իր սիրելիներուն և նախահայրերուն մասին, ու հոն՝ խորապէս կը տրամի միշտ մտածելով մահուան յառաջացուցած տառապանքին: Իրեն համար մահը մեծագոյն չարիքն ու գերագոյն տառապանքն է: Ուստի չենք կրնար կրաւորական կեցուածք մը ունենալ մեծագոյն այդ չարիքին առջև: Ոչ թէ սերնդա-

գործելով մահուան վրայ յաղթանակ մը տարած կ'ըլլանք, այլ՝ մեռելները յարուցանելով և կամ ձերուներէրը երկտատարգացնելով: Անշուշտ մեռելներուն և իր նախահայրերուն հանգչպ իր այս զգայնութիւնը ցոյց կուտայ Ֆէոտորօֆի բարոյական հասկացողութիւնը: Մարդը այս աշխարհի վրայ ծնունդ պէտք է տայ նոր կեանքերու և կեանքերը պէտք է յարատեհն յաւիտեան: Ինչ որ ալ ըսենք Ֆէոտորօֆի մեռելները յարուցանելու տեսակէտին շուրջ, այս պարագան կը մնայ — այսպէս ըսելու համար — Ֆէոտորօֆեան վարկած:

Իրականութեան՝ ինչպէս նաև օրաշրջանի մը կայ Ֆէոտորօֆի մահուան հանգչպ կեցուածքին մէջ: Մահուան խորհուրդին սխալ հասկացողութիւնը և սխալ մեկնութիւնն է ան: Հակառակ որ խորապէս հաւատացեալ Քրիստոնեայ մըն էր, յայտնապէս ձախողեցաւ մահուան փրկարար նշանակութիւնն ու խաչին խորհուրդը ըմբռնելէ: Մահը ի վերջոյ իրեն համար անցման վայրկեան մը չէր, ուրկէ անհրաժեշտաբար պիտի անցնի ամէն մահականացու:

Ռօզանօֆ ընդհակառակը, մահուան փրկարար նշանակութիւն մը կուտար: Երկուքն ալ առանձնապէս կը պայքարէին մահուան մեծ իրողութեան դէմ, բայց հակառակ բեռներուն վրայ կեցած զայն յաղթահարելու համար մին՝ կ'առաջադրէր սերնդագործութիւնը, իսկ միւսը մեռելները յարուցանել:

Ֆէոտորօֆի տեսակէտին մէջ ճշմարտութեան աւելի լայն բաժին մը կայ. բայց շատ միակողմանի ճշմարտութիւն մը: Մահուան նշանակութիւնը ուրանալով չէ որ զայն յաղթահարած կ'ըլլանք: Մահը, յաւիտենութեան յայտագրումն է և տարօրինակ է ըսել որ մեղաւոր այս աշխարհին մէջ յաւիտենութիւնը սարսափ և տառապանք կը յառաջացնէ մենէ ներս . . .

Մարդկային ընկերութիւնը նուիրակա-նացած սովորութիւններ ունի, ու այդ սովորութիւնները դարբնու ընթացքին կերկրելով աւանդութիւն և անջնջելի իրականութիւն եղած են. դարձեալ տարօրինակ է ըսել որ մարդ կը վախնայ, կը սարսափի արկածով մը կամ վարակիչ հիւանդութիւնով մը մեռնելէ. բայց չի վախնար ու հերոսութիւն կը նկատէ պատերազմի

զոր եւ իմաստուն խօսիւք Գաղիանոս բազմաց վրկայեաց, հրամանն ի վերուստ պիտի, որ [ազնի] բր-ծիկերն գոված:

ԺԸ.

Հաւատալիս քաղ զձառեղ ի քու լիւր աւերդակ և ասեմ հեղ վաւե, զաշխարհակալդ առա ի քու, որ հեղ ասեմ յոյլդ շարաւ:

Ն. ԵՊՄ. ԵՐՈՎԱԿԱՆ

(ՄԳճԱԳԵԽԱՐ ԵՐԶՈՐԴՈՎ)

3, Թէ ըզձալիս ասեմ, և զլիւման բազմաց վկայած, Բ Կ: Զալիսոս, Ե Գ: Գալիսոս, Բ:

4, որ աւգիւ, Բ Ե Մ Ե: որ հարտար, Գ, ետքէն աւելցուած տողամիջին, Կոտտանեանցի օրինակը լուսանցքի վրայ ունի հեղինակի անուան ըս-կընդատառերը, Խ. Կ: (էջ 121).

ԺԸ. — 1, Ի քարը, Բ Ե: Հօտապան տայր ծառերդ ի հաշ, Դ:
2, Ժառնգակ, Ե:
3, առա, արքայ, Բ Ե: արի հրաշ, Դ:
4, շաղաշ, Բ Ե: շաղա . . . շաղ, Դ:
Գ = Ա:

գաշտին վրայ կամ մեծ ճշմարտութեան մը համար նահատակուելէ. ուստի կարելի է ենթադրել թէ մահը նուազ սարսափազգու է երբ մենք վեր ենք սովորական, ռամիկ, ամենօրեայ գոյացութեանէն:

Թէ՛ անհատական և թէ՛ հաւաքական մահերը սարսափ կ'ազդեն: Անձնական ինչպէս նաև տիեզերական յայտնութիւն մը կայ: Յայտնութեանականութիւնը վիճակ մըն է որուն մէջ մահուան խորհուրդը իր բարձրագոյն խտութեան կը հասցուի, բայց խտութիւն մը՝ ուր մահը կը զգացուի իբրև փորձառութիւնը բոլորովին նոր կեանքի մը առաջնորդուելու: Յայտնութիւնը տիեզերքի մահացման ծանօթացումն է որ մահը սակայն առամիջ վերջին արարը չէ: Ո՛չ միայն անհատը մահկանացու է, այլ ցեղեր, քաղաքակրթութիւններ, մշակոյթներ, և ի վերջոյ ամբողջ մարկոսութիւնն ու աշխարհը: Պարզ է անշուշտ որ այս մտածումին պատճառած տրտմութիւնը աւելի ծանր կը կռնէ քան թէ անձին մահուամբ պատճառուած տրտմութիւնը:

Անհատին ինչպէս նաև բովանդակ աշխարհին ճակատագիրը սերտու առնջուած են իրարու հազարաւոր կապերով: Մարդը կը ցաւի և կը տառապի ոչ-միայն որովհետեւ ինք ճակատագրուած է մահուան, այլ նաև մարդոջ աշխարհը ճակատագրուած է մահուան:

Նախապատմական շրջանէն ետք, երբ մարդ գլխակցութեան եկաւ, մահուան ստեղծած մեծ սարսափը ձեռք մը մեղմացաւ այն հասկացողութեամբ որ եթէ մարդը իբրև անհատ կը մեռնէր, ցեղը կը շարունակէր անհատի ունենալ, պահելով անհատին կեանքին և գործունէութեան արգասիքը: Բայց յայտնութեանականութիւնը բոլոր ցեղերու և տիեզերքի անմահութեան վերջն է, այս վախճանին մէջն է որ իւրաքանչիւր արարած դէմ-յանդիման պիտի գայ վերջին օրուայ գատառառնին: Ձեռք կրնար միխթարուլ մտածելով որ պիտի անմահանանք մեր վաւականերուն մէջ և թէ մեր գործը պիտի յաւիտեանս տեսէ, վստայի միխթարութեանց ալ վերջը պիտի գայ, որովհետեւ ան ալ ժամանակին մէջ է: Յայտնութեանականութիւնը ժամանակի և յաւիտեանութեան ճշմարտագանցութիւնն է և չի կրնար արտայայտուիլ բանական եզրերով:

Մեր այս աշխարհին վերջը պիտի գայ ժամանակի ընթացքին, ու այս ժամանակը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ ժամացուցային ժամանակը, զորս գիտենք: Բայց այս վերջը ժամանակին ալ վերջն է որ անստաման է: Այս պարագան անշուշտ ճշմարտագանցութիւն մը, և աւելին՝ օրինազանցութիւն մըն է նման Kant-ի Pure Reason-ի օրինազանցութեանց: Երբ վերջը գայ, այլևս ժամանակ պիտի չըլլայ: Ուստի մենք ճշմարտագանցօրէն պիտի մտածենք աշխարհի վերջին մասին իբրև վերջ մը թէ՛ ժամանակի և թէ յաւիտեանութեան մէջ:

Աշխարհի վերջը, ինչպէս նաև իւրաքանչիւր անհատի վերջը, մնայուն և անդրանցական դէպք մըն է: Սարսափն ու տառապանքը կը յառաջագոյն ճիշդ այս մնայունին և անդրանցականին, ժամանակաւորին և յաւիտեանականին, անհատկանքի յարակցութեանէն: Մենք իւրաքանչիւրիս համար ժամանակաւորապէս, և աշխարհին համար ընդհանրապէս, եղբրական բան մը կը պատահի, անդունդ մը կամրջելու նման բան մը, ժամանակին մէջէն խորհրդաւոր փախուստ մը որ, — տարբերակ է բոլոր — տեղի կ'ունենայ ժամանակին մէջ: Ապա ուրեմն անհատին մահը ժամանակէն ազատագրում մըն է որ տեղի կ'ունենայ ժամանակին մէջ, եթէ մեր մեղաւոր և ժամանակաւոր աշխարհը, ինչպէս որ գայն գիտենք, անվախճան ըլլար, գէշ վիճակ մը պիտի ստեղծուէր, ճիշդ նման անհատի մը կեանքին անվախճան շարունակութեան:

Ձմռանք յիշատակել նաև որ մեղի մօտեցող մեր վախճանին շախազացումը, սարսափին ու տառապանքին հետ կը բերէ նաև յոյս մը և ակնկալութիւն մը, — Աստուածային փառքին, յայտնութիւնն ու յաղթանակը: Աշխարհի մէջ պատուումն ու արժէքը իրադարձութեանց գատումն ու արժէքը, իմաստին վախճանական յայտնութիւնն է: Ընդհանրապէս աշխարհի և մասնաւորապէս անհատներու համար, վերջին Դատաստանը, իր ներքին իմաստին մէջ, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ իմաստին գիւտը ու արժէքներու և որակներու հաստատումը:

Յաւիտեանութեան և ժամանակի բարատօքոր թէ՛ անհատին և թէ՛ աշխարհին համար գոյութիւն ունի: Երբ յաւիտեանական և անմահ կեանքը առարկայացնենք, անոր

հպատակութիւն տուած կ'ըլլանք ու առարկայական իմաստ մը՝ հանդերձեալ կեանքին։ Այս ձեռով հանդերձեալ կեանքը — թէեւ մերինէն տարբեր — սակայն բնական վայր մը կը թուի ըլլալ։ Հոն կ'երթանք մեր մահէն ետք։ Բայց յաւիտենական և անմահ կեանքը ոչ առարկայօրէն, այլ ըստ ինքեան իմացուած, էական տարբեր է բնական և նոյնիսկ գերբնական գոյացութենէն։ Անիկա ոգեկան կեանք մըն է ուր յաւիտենութիւնը կը զգացուի ժամանակին մէջ։ Եթէ մարդկային գոյացութիւնը հոգեղինակ նաք, և հոգեկան աշխարհի մը օրէնքները տիրական ըլլային մարմնին նիւթեղէն պատեանին վրայ, մահը՝ իբրեւ իրողութիւն երբեք տեղի պիտի չունենար։ Առ յաւիտենութիւն փոխումը պիտի կատարուէր առանց վախազդեցիկ այն գէպքին որ արտաքինապէս մեզի իբրեւ մահ կ'երևի։ Յաւիտենական կեանքը կը յայտնուի ժամանակին մէջ, անիկա կը հոսի իւրաքանչիւր երկվայրկեան իբրեւ յաւիտենական ներկայութիւն։ Եւրոպական կեանքը ապագայի կեանքը չէ, այլ ներկայի կեանքը։ Հետեւաբար սխալ է յաւիտենութիւնը գերեզմանէն անդին եղող գոյացութեան մէջ և ապագային ունենալու ակնկալութիւնը։ Ինչպէս որ սխալ է մահուամբ յաւիտենական կեանք ժառանգելու կարծիքը։ Եւրոպականութիւնը ապագային չէ որ պիտի գայ։ Ապագային միայն անվսխմանութիւնը կըրնայ գալ։ Ահաւասիկ այս կերպով գծուի մասին կրնանք մտածել։ Heidegger-ի բացատրութեամբ, յաւիտենութիւնը տաղտուկի, մտմտութիւն և հոգեբու զաւարուցի է որ ժամանակաւոր ձեւ մը կուտայ գոյութեան։

Մահը գոյութիւն ունի արտաքինապէս, իբրեւ բնութեան մէջ գործող իրողութիւն, անիկա տեղի կ'ունենայ ապագային մէջ։ Մահուամբ, գոյացութիւնը կ'առնէ ժամանակաւոր ձեւ մը, ու կ'երկարաձգուի ապագային մէջ։ Ներքնապէս, յաւիտենութեան տեսանկիւնէն գիտուած, անթարթային (ոչ թէ ժամանակին մէջ երկարաձգուած) մահը գոյութիւն չունի։ անիկա միայն յաւիտենական կեանքին մէջ եղանակն է։ Ի մի՛ բան, մահը գոյութիւն ունի ժամանակաւոր էականութեան համար, բնութեան կարգին մէջ։ Եւրոպականութեան կեանքին մէջ

հաստատուիլը և լինելութեան թուրքովին ուրիշ կարգի մը պատկանիլը, մահուան անդրանցականութիւնն ու անմահութեան մահուան վրայ տարած յաղթանակն է։

Անշուշտ մահը անդրանցիկ և զայն յաղթանակիլ, չի նշանակեր մոռնալ, անտեսել և անզգայ դառնալ անոր առջև, այլ ընդունիլ զայն ներքնապէս, հոգիին մէջ, այնպէս մը որ անիկա գաղբի բնական, ժամանակաւոր իրողութիւն մը ըլլալէ, և դառնայ գերազոյն իմաստի մը արտայայտութիւնը որ կը յառաջագայի յաւիտենականութենէ։

Անձնական և տիեզերական յայտնութիւնները յայտարար նշաններն են մեր կեանքին մէջ առաքինութեան ձախողութեան։ Անհատին մահը, ինչպէս նաեւ ազգերու, քաղաքակրթութեանց, վարչածեւերու, ընկերութեան և աշխարհի վիշտաւորութիւնը եղբրական յուշարար մըն է թէ բացարձակ ճշմարտութիւնն ու առաքինութիւնը խեղաթիւրուած են և չեն իրականացած։ Պատմութեան մէջ տեղի ունեցող բոլոր մեծ յեղափոխութիւնները ինչպէս նաեւ անհատական կեանքի մէջ եղբրական գէպքերը կ'ապացուանեն այս իրողութիւնը։ Չարին տիրապետութիւնը և անոր գալուստը ցոյց կուտայ թէ Գրիստոնէական ճշմարտութիւնն ու սկզբունքները չեն իրականացած և թէ մարդիկ անկարող են ու բարեկամեցողութիւնը չունին զայն ըմբռնելու։ Այդպէս և հոգեկան կեանքի օրէնքը։ Եթէ մարդիկ իրենց գաղափարով չճանչնան Գրիստոսի Թագաւորութիւնը, Չարին Թագաւորութիւնը բնականաբար պիտի տիրէ։ Կը մեռնին, ու պիտի մեռնին բոլոր անոնք որոնք չեն կատարեր աստուածային պատուիրանները և հեռու կը փնտս երկնային ճշմարտութիւններէ։ Անշուշտ Չարը զաշնակից է մութին ու մեղքին մէջ կը գործէ։ Ուստի թէ՛ անհատական և թէ՛ տիեզերական մահը պարզապէս մեղքին և մութ ու մեղքու յաղթանակը չէ, այլ մասնաւոր իմաստ ունեցող բանի մը յաղթանակը։ Անիկա մարդուն համար աստուածային ճշմարտութիւններու յուշարարն է և իր բացասական հանգամանքով կերպով մը չի թոյլատրեր որ Չարը յաղթանակէ։

Տեսապէս, Ֆետտորօֆ ճիշդ է, երբ կ'ըսէ թէ մարդն ու իր աշխարհը կրնան

անցնել յաւիտենական կեանքի, առանց եւ ղերական վախճանի եւ Վերջին Գառաւտանի, եթէ մարդկութիւնը եղբայրօրէն միանայ եւ ճիգ ու ջանք չխնայէ ճանչնալու Քրիստոնէական առաքինութիւնը եւ աշխատի յարուցանել մեռելները: Բայց աշխարհն ու մարդկութիւնը վերին աստիճանի չարացած են ու զատաստան մը արդէն իսկ տեղի ունեցած է: Զգիտակցուած ազատութիւնը անշուշտ չի կրնար բարձրել Ֆէօտորօֆի տեսութիւնը:

Ֆէօտորօֆ չափ լաւատես էր ու իր լաւատեսութիւնը պատճառ եղաւ որ անիկա անտեսէ Ջարն ու անոր ուժերը:

Մեր գործելակերպին մէջ այնպիսի ուղղամտութիւն մը պարտինք ունենալ որ յաւիտենական կեանքին արժանի ըլլանք, ու այդ կեանքը ցոլայ, արտափայլի մեր անձինքն զէպի բոլոր արարածները:

Բարոյագիտութիւնը պէտք է որ վախճանաբանական ըլլայ: Մահուան եւ անմահութեան հարցը կենսական նշանակութիւն մը ունի բարոյագիտութեան մէջ, վասնզի բարոյագիտութիւնը անմիջականօրէն կիրառելի ըլլալով մեր կեանքին մէջ, ամէն օր, գրեթէ մեր ամէն արարքին մէջ կայ ատոնց փորձառութիւնը: Մահուան հանդէպ անզգաւ եւ մոռացումի կեցուածքը, որ այնքան յատկանշական է 19րդ եւ 20րդ դարու բարոյագիտութեան մէջ, մարդուն անձնականութեան եւ անոր յաւիտենական ճակատագրին դէմ անզգայութիւն մը ունենալ կը նշանակէ: Ուրիշ խօսքով, որն է բարոյագիտական դրութիւն օր մահուան հանդէպ խորհուրդը իրեն կեդրոնական հարց չընեն, անշուշտ է եւ անարժէք: Թէեւ յիշեալ բարոյագիտական դրութիւնը գործ կրնայ ունենալ դատումներու եւ արժեւորումներու հետ, սակայն կ'անտեսէ Վերջին Գառաւտանն ու գերագոյն արժեւորումը: Բարոյագիտութեան առարկան եւ առջնագրութիւնը ոչ թէ այս աշխարհի վրայ մարդկային կեանքին համար երջանկութիւն մը ապահովելն է լոկ, այլ նկատի ունենալով անխուսափելի մահը, յաղթել անոր, ցուցնելով յարութիւնն ու յաւիտենական կեանքը: Ստեղծագործ բարոյագիտութիւնը զէնքի կը կանչէ մեր զանազան կարողութիւնները ստեղծագործելու համար ոչ միայն ժամանակակւորն ու քաղաքականացուն, որոնք կ'օգ-

նեն մեզի յաճախ մահը մոռնալու, այլ ստեղծագործելու անանց եւ արժէքաւոր բաներ, անմահ եւ դարերու զոհացող գիւղիկներ, օրոնք կ'երկարեն յաւիտենականին յաղթանակը եւ կը պատրաստեն մարդը իր վախճանին:

Մարդիկ գործնապէս պէտք է պայքարին Ջարն մահացու ուժերուն դէմ, պատրաստելով ինքզինքնին Աստուծոյ Թագաւորութեան համար:

Ազատօրէն, լուսաւորեալ մտքով պէտք է զիմաւորել մահը եւ ոչ թէ անոր դէմ ելլել: Զարթեալ մահը զիմաւորելը արդիւնք է հոգիին ստեղծագործ գործունէութեան, կայնա եւ հոգիին սխալ գործունէութիւնը որ մահուան դէմ բացասական կեցուածք մը ունի: Այս կեցուածքը կ'առաջնորդէ անհանդուրժելի տառապանքներու: Հոգիին իրաւ գործունէութիւնն է որ յաւիտենականութեան յաղթանակը կը տանի մահուան վրայ: Քաջ հոգիները մահուան վախէն եւ սարսափէն աւելի մեծ սարսափներու եւ վախերու կը դիմադրեն, — դժոխքի եւ յաւիտենական տառապանքներու վախին:

Մահուան հարցը անշուշտ ամենէն առաջ եւ ամենէն վերջ զմեզ կը մղէ դժոխքի մասին խորհելու: Մահուան յաղթելը վերջին յաղթանակը տանիլ չնշանակելու վերջին եւ գերագոյն յաղթանակը դժոխքին յաղթելն է: Ֆէօտորօֆի, մեռելները յարուցանելու վարդապետութենէն աւելի կարեւոր, հիմնական է դժոխքին ալ յաղթելու գործը: Ապա ուրեմն բարոյագիտութեան առաջագրութիւնն է բոլոր էակները ազատել դժոխքի ժամանակակւոր եւ յաւիտենական տառապանքներէն: Եթէ այս պարագան չիրագործուի, կը նշանակէ թէ ինքզինքնին պէտք եղածին պէս չենք զատրաստած Աստուծային Թագաւորութեան համար:

BERDIAEV

Թրգմ. ԶԱԽԷՆ ԱՌԴ. Զ.

(ՎԵՐՏ)